Conflictele culturale în Europa – realitate supărătoare sau mistificare abilă?

Cornelia CUJBĂ

Auzim tot mai des că secolul al XXI-lea a început, cu adevărat, la 11 septembrie 2001. Această formulare a romancierului american Paul Auster a ajuns între timp logo-ul unui scenariu oribil: de atunci încoace gândim în „dimensiuni planetare", vorbim şi gândim în intimitate sau cu glas tare despre lupta „binelui" împotriva „răului", a dreptății împotriva nedreptății etc. În lupta globală împotriva terorismului există doar varianta *ori-ori*: ori solidaritate nemărginită şi necondiționată, ori subordonare strictă. Pentru mulți, a te îndoi înseamnă a sabota, iar critica este privită ca o cruntă trădare. Asemenea atitudini sunt menite a naşte polemici, iar unul din cei mai atenți cercetători ai fenomenului definit de dihotomia „realitatea lucrurilor – realitatea limbii", Jürgen Wertheim, a urmărit cum războiul din minţile oamenilor ajunge prin intermediul războiului cuvintelor la un autentic război al armelor. Este o realitate cutremurătoare asupra căreia ar trebui să ne aplecăm cu mai multă răbdare şi pricepere pentru a găsi cumva o cale de a comunica şi sentimente de „de-escaladare", pentru că este remarcabil cum o singură frază, ca cea cu începutul de secol la 11 septembrie 2001, a născut un sentiment atotcuprinzător şi a fixat parametrii „realității" noastre cotidiene. Ni se repetă obsesiv că după această dată, problemele se pun cu totul altfel şi că ne aflăm în plină explozie pe tărâmul „conflictelor culturale". Wertheim temporizează în *Krieg der Wörter* elanul deconstructivist şi ne raliem opiniilor enunțate în acest amplu eseu de către cercetătorul din Tübingen: cu un plus de obiectivitate şi mai puțină emoție vom observa că atacul asupra Word Trade Center reprezintă, ce-i drept, o nouă dimensiune în jocul de forțe ale conflictelor culturale, dar nu este o noutate în sine, ci vine în continuarea unui şir deloc neglijabil de luptă pentru simboluri şi cu simboluri. Ceea ce este cu totul nou este standardul tehnic atins, altminteri alternanța războaielor simbolice cu cele adevărate este, pare-se, o spirală nesfârşită.

Astăzi, cu ajutorul mijloacelor media de care dispunem, opinia se construieşte şi se controlează de o manieră nemaiîntâlnită până acum. Realitatea se creează virtual, elementele reale se aşază în măsură mai mare sau mai mică peste simulări, iar rezultatul este o nouă „realitate", una pe măsura intereselor politice ale momentului. Dacă, mai mult sau mai puțin metaforic, pe un câmp de bătălie rămân îndeobşte osemintele combatanților, pe câmpul războiului culturilor rămâne imaginea relicvelor, ceea ce nu este altceva decât încă o treaptă pe spirala escaladării conflictelor. Straturile prefabricate de simboluri ajung să acopere astfel, uneori cu desăvârşire, realitatea. Acum, când în imediata noastră apropiere victimele războiului balcanic – pentru a ne referi la un conflict care ne-ar fi putu înghiți şi pe noi – zac de ceva vreme în țărână, când ne confruntăm zilnic cu fetişul autenticității (vezi, de exemplu, pescăruşii înecați în petrol din primul război din Golf, podul bombardat de peste Sava, Bin Laden – „viu sau mort", papucul în

BDD-V2575 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:50:01 UTC)

capul statuii dictatorului…), prea adesea ne mulţumim cu surogate de realitate. Este vremea să luăm atitudine şi să deconspirăm, şi pe această cale, stratagemele prin care se ajunge la aşa numitul „război al culturilor".

*

Orice escaladare „spontană" a violenţei, orice „război al culturilor" este precedat de un război cultural. Armele sunt hârtia şi cerneala tipografică ori/şi monitoarele TV. Locul de desfăşurare a conflictului îl reprezintă *limba* – ea este software-ul în arsenalul de luptă dintre culturi. Parcursurile retorice sunt aproape identice, limbajul analog. Dacă privim, aşa cum o face şi Wertheim, la toate genocidele, masacrele şi distrugerile ultimei sute de ani, recunoaştem în fiecare scheme relativ asemănătoare, ba uneori chiar şi identice. Se întâlnesc într-o grupare, chiar şi foarte mică, nemulţumiţi notorii, extremişti labili sau/şi grandomani care inventează un stat ideal. Acest vis al statului cuprinde, mai întâi, aceleaşi stereotipii, independente de realităţile concrete. Elementele de bază sunt unitatea, simplitatea, puritatea, adevărul, dreptatea, pacea, solidaritatea, lupta împotriva corupţiei atotstăpânitoare. Discursurile timpurii ale lui Hitler, declaraţia lui Miloševici de la Câmpia Mierlei ori programele partidelor naţionaliste sunt construite după asemenea modele. Vorbind aparent în numele tuturor, se construieşte un puternic sentiment de apartenenţa la grup, un sentiment de „noi".

La intersecţia dintre realitate şi percepţie, dintre fapte şi ficţiuni stă limba. Antologică rămâne formularea lui Nietzsche din *Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne*, când vorbeşte despre „mişcătoarea armată de metafore" care determină gândirea şi simţirea noastră şi despre valorile noastre culturale, precum „iluziile, de care am uitat că la origine asta sunt: iluzii" – doar că le-am îmbrăcat lingvistic atât de bine, încât percepţia se modifică şi dă impresia de realitate.

Războiul cuvintelor nu începe cu înjurături, ci, dimpotrivă, cu promisiuni – strategiile „maeştrilor războiului" se aseamănă până la confundare. Pentru că am amintit de conflictul din Balcani: el nu a început cu un bombardament, ci cu o temeinică înarmare ideologică încă de prin anii '80 şi a început cu cuvinte frumoase precum fraternitate şi unitate. La început, totul suna natural, ca şi cum cineva ar fi dat glas, în numele tuturor, revendicărilor unei categorii mari de populaţie. Astfel a sunat şi cuvântarea lui Miloševici la mitingul din 24 aprilie 1987: „Să nu permitem ca nenorocirea oamenilor nefericiţi să fie exploatată de către naţionalişti, cărora trebuie să li se opună orice om cinstit. Trebuie să apărăm fraternitatea şi unitatea. Nu putem şi nu vrem să despărţim pe albanezi de sârbi, dar trebuie să tragem o linie între oamenii cinstiţi şi progresişti, cei care luptă pentru fraternitate şi unitate şi egalitate naţională, pe de o parte, şi contrarevoluţionari, pe de alta". După chemarea la eliminarea deficienţelor şi nedreptăţilor se înscenează foarte sugestiv rolul suferinţei colective, prin aducerea aminte de momentele „tragice" din istoria naţională şi vorbindu-se despre o „procesiune a martirilor neamului începând cu Evul Mediu". Nici în această etapă a discursului său, Miloševici nu suflă un cuvânt despre teze naţionaliste sau etnice. Dimpotrivă, invocă un teritoriu multietnic şi imaginea unei trăiri laolaltă demnă şi liberă, independent de cultură, rasă ori naţionalitate. Un an şi jumătate mai târziu registrul se nuanţează, retorica perfidă integrând comuniştii cu naţionaliştii, intelectualii cu muncitorii şi aşa mai departe, sugerând implicarea viitoare într-un război comun şi, cum altfel, decât drept. Asemenea tuturor marilor „iluzionişti" de pe scena istorică, şi personajul nostru a avut abilitatea de a oferi într-o situaţie de criză economică un sprijin identitar construit

BDD-V2575 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:50:01 UTC)

din cuvinte – un teritoriu din limbă, un paradis artificial din sentimente, idei arbitrare şi dorinţe intuite. Înscenarea aduce a realitate, chiar dacă este doar un înveliş de semne în care vor fi învăluiţi destinatarii. Abia acum începe materializarea realităţii înscenate.

În cele mai multe războaie culturale părţile în conflict se cunosc foarte bine; de cele mai multe ori au mers împreună la şcoală, au locuit şi mai locuiesc pe aceeaşi stradă, îşi cunosc slăbiciunile, dar şi punctele forte. Adversar nu este vreun mare necunoscut, ci cel prea bine cunoscut, de cele mai multe ori cel cu care s-a trăit până mai ieri în armonie sau în supărare, dar oricum, s-a *trăit*. Wertheim, dar şi Huntington în *Der Kampf der Kulturen*, ori Müller în *Das Zusammenleben der Kulturen* atrag atenţia că arta manipulativă a strategilor războaielor culturale constă tocmai în dizolvarea experienţelor individuale primare şi înlocuirea lor cu experienţe colective secundare. Orice genocid este precedat de această substituire a realităţii.

Pentru a ostoi dorinţa omului în a-şi defini cât mai limpede un profil identitar, este nevoie de mult mai mult decât simple concepte. Abia cuvintele cu gust de sânge, cele care povestesc despre dispariţii, distrugeri şi jertfe transformă lucrurile în semne, faptele în mituri. Evenimente istorice, în sine lipsite de mari semnificaţii, sunt ridicate la statut de catastrofe naţionale – în exemplul nostru lupta de la 28 iunie 1389 de la Câmpia Mierlei. Această dată se va repeta: pe 28. 06. 1914 are loc atentatul de la Sarajevo asupra urmaşului la tronul austriac, la 28. 06. 1948 Stalin îl mazileşte pe Tito, iar pe 28.06.1989, la aniversarea a 600 de ani a luptei de la Câmpia Mierlei, Miloševici insinuează în minţile a sute de mii de oameni că ţara se află în faţa unui nou război, ceea ce s-a şi întâmplat doi ani mai târziu. În mod simbolic, pe 28. 06. 2001 a fost şi el predat curţii de la Haga. Aceste coincidenţe calendaristice sunt false coincidenţe. În fapt, artizanii conflictelor culturale au instrumentat de-a lungul secolelor cu egală „măiestrie" această ofertă de identificare. Simbolul se suprapune peste lucruri şi înlocuieşte adevărul acestora. Miturilor, ca întâmplări culturale colective, le revine astfel un rol supraponderal, în ele existând experienţe tragice ale „propriului" grup aflate în opoziţie cu o lume străină şi duşmănoasă. Individul cedează de bunăvoie şi în totalitate propria percepţie către sistemul cultural, care o absoarbe. În absenţa percepţiei cotidianului, realitatea banală este acoperită de mari simboluri, mari semne şi legitimări nedesluşite, care tocesc şi fac să dispară sentimentul experienţei concrete. Iar limbii îi revine un rol covârşitor: prin ea individul îşi creează imaginea sa asupra lumii, prin ea el este adoptat de către o comunitate lingvistică şi legat cu numeroase fire ale sentimentelor de grup. Ea falsifică realitatea şi pecetluieşte acest fals, pecetluind astfel un proces funest: în dorinţa de a conserva şi salva identitatea, aceasta se pierde.

*

Spiritele alese au atenţionat prin scrieri, de cele mai diferite genuri, asupra acestui proces de mistificare. Să luăm un exemplu din literatura germană la care se opreşte şi Wertheim: *Nathan înţeleptul* de Lessing. O poveste care începe foarte simplu şi se complică într-o manieră înspăimântătoare: o tânără evreică se îndrăgosteşte de un tânăr soldat neamţ, ce îi salvase viaţa. Doar că se va dovedi că tânăra este de fapt o creştină crescută în credinţa iudaică, pe când băiatul, un creştin pe jumătate arab, îi este frate vitreg. Prăpastia de sentimente în care se prăbuşesc personajele la acest „salt mortal" al identităţilor este ameţitor de adâncă. Doar că Lessing ne transmite un mesaj lucid, dureros de lucid, nu în lectură istorică, ci contemporană, căci problemele sunt de o actualitate extremă: pentru că astăzi avem emigranţi, azilanţi, exilaţi şi, desigur,

BDD-V2575 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:50:01 UTC)

indigeni. Soluția este îndrăzneață. Atitudina lui Lessing față de diferențele culturale nu are nimic de a face cu morala – nu alină şi nici nu dă speranță, în schimb este realistă şi pragmatică. Baza argumentației sale constă în renunțarea la imaginea naivă despre bine şi rău, despre adevărat şi neadevărat, chiar şi în sistemele care trăiesc de pe urma unor asemenea categorii: ne referim, mai ales, la religiile monoteiste. Nu toleranță prin teologie, ci toleranță în pofida teologiei, acesta este mesajul lui Lessing.

„Nici unul dintre cele trei inele nu este cel adevărat" înseamnă că nu există un singur adevăr. La fel de puțin există şi adevărul pur – nici cel iudaic, nici cel creştin, nici cel arab. Transpunând parabola asupra culturilor, obținem următoarea imagine: sisteme religioase şi culturale aparent profund diferite, care se războiesc uneori până la genocid, ajung să se asemene până la a se confunda, au aceeaşi valoare şi sunt, în acelşi timp, la fel de lipsite de valoare. Căci fiecare cultură are propria legitimare/legitimitate internă, care legitimare este, însă, legendă: „Nu se bazează oare toate pe istorie? / Scrisă şi transmisă! – Şi / Istoria se bazează doar pe loialitate / Şi credință? – Nu? –/ Dar numai de a cui credință / Să ne îndoim mai puțin? De a noastră?" (trad. noastră) (V, 7). Argumentația lui Nathan vrea să pună capăt nesfârşitelor discursuri tradiționale despre legitimitate, căci *orice* legitimitate este în egală măsură valoroasă şi lipsită de valoare: valoroasă şi obligatorie/angajantă pentru sine şi privită dinspre interior, şi lipsită de valoare şi neangajantă/neobligatorie din perspectivă exterioară, obiectivă.

Cine a trecut printr-o confuzie identitară va gândi altfel despre conflictul cultural, chiar şi numai pentru faptul că va voi să afle, asemenea tuturor personajelor din cartea lui Wertheim, de ce crede ceea ce crede despre sine şi mediul său la un moment dat. Acest lucru se petrece şi cu personajele lui Lessing: unul dintre ele s-a crezut o viață întreagă un brav cruciat, menit a curăța templul de ghiauri şi descoperă că este, de fapt, pe jumătate arab. Fata se crede evreică şi descoperă că este jumătate creştină şi jumătate arăboaică. Învelişul identităților artificiale odată pleznit, personajele se vor debarasa de identitatea lor aparentă şi se vor apropia de adevărul propriei vieți. Plătind vama psihologică, şi anume aceea de a corespunde mai puțin aşteptărilor colectivității şi mai mult celor individuale, individul câştigă autonomie personală şi independență.

*

Revenind la întrebarea din titlu, credem că răspunsul este destul de evident. Generații de învățați au confruntat publicul, asemenea lui Lessing, cu imaginea adevărului strâmb, manipulat şi manipulator, generator de frustrare şi conflicte. Doar că substituirea realității cu simboluri abil alese este o tentație pentru manipulatorii din fiecare generație, şi acum, când suportul tehnic s-a perfecționat, desfăşurarea acestui proces este de-a dreptul demonic de rafinat.

BDD-V2575 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:50:01 UTC)

Bibliografie

Auster, Paul, *Jetzt beginnt das 21. Jahrhundert*, în „Die Zeit“, nr. 38, 2001
Erdheim, Mario, *Das Eigene und das Fremde*, în „Psyche“, nr. 46, 1992
Lessing, Gotthold Ephraim *Nathan der Weise*. Stuttgart ş.a.: Klett, 2003
Huntington, Samuel P., *Der Kampf der Kulturen*. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert. München: Goldmann, 2002
Müller, Harald, *Das Zusammenleben der Kulturen*. Ein Gegenentwurf zu Huntington. Frankfurt am Main: Fischer, 1999
Wertheim, Jürgen, *Krieg der Wörter*. Die Kulturkonfliktslüge. Marburg: Verlag LiteraturWissenschaft.de., 2003
Zub, Alexandru (ed.), *Identitate / alteritate în spațiul cultural românesc*. Culegere de studii. Iaşi: Editura Universității «Alexandru Ioan Cuza», 1996

Kulturkonflikte in Europa – bedrückende Realität oder gekonnte Täuschung?

Manipulation durch Kultur und interessenbestimmte "Realitätsbilder" gehören zum Arsenal der Diktatoren aller Zeiten. Anhand von Jürgen Wertheims *Krieg der Wörter* werden einige typische Situationen vorgeführt und besprochen, um auf angespannte Situationen unserer Zeit aufmerksam zu machen.

BDD-V2575 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:50:01 UTC)